

МИРЗОНИНГ ИШҚИЙ МАВЗУИДАГИ ШЕЪРЛАРИ ХУСУСИДА**Файзуллаева Райхон Абдуллаевна**

ҚарДУ Адабиётшунослик кафедраси, ф.ф.ф.д.

Аннотация: Мақолада XIX аср охири ва XX аср бошлари Хоразм адабий мухитида ижод қилган Муҳаммад Расул Мирзо шеъриятининг ўзбек мумтоз адабиёти таракқиёти тарихида туган ўрнини кўрсатиб бериш ва адабий меросининг ғоявий-бадий, поэтик жиҳатларини очиқ беришга эътибор қаратилган.

Калит сўзлар: девон, ғазал, образ, услуб, тасвир, ташбеҳ.

Резюме: В статье хорезмская литература конца 19-начала 20 вв. Узбекская классическая поэзия Мухаммада Расула Мирзы, творившая в его среде показать его место в истории развития литературы и литературного внимание к раскрытию идейно-художественных, поэтических аспектов его наследия направленный.

Ключевые слова: диван, газель, диван, газель, образ, стиль, аллегория.

Resume: In the article, Khorezm literature of the late 19th and early 20th centuries Uzbek classical poetry of Muhammad Rasul Mirza, who created in his environment to show its place in the history of the development of literature and literary attention to revealing the ideological-artistic, poetic aspects of his heritage directed.

Key words: divan, ghazal : (form of a poet), image, style, image, allegory.

Сўз санъати вужудга келгандан буён ишқ мавзусига ижодкорлар томонидан қайта-қайта мурожаат қилинган ва ҳар бир адиб ишқни у ёки бу даражада поэтик талқин этишга муваффақ бўлган. Ишқ мавзусини ўзгача мезонлар, оҳорли ташбеҳлар воситасида янгича ифодаланишига эришилган. Адабиётда бу мавзуни четлаб ўтган ижодкорни топиш имконсиз. Зеро, “ишқу

ошиқ – бадий сўз санъатининг доимий йўлдоши. Ишқни қуйламаган шоирни ва ишқ дарди аралашмаган шеърни топиш мутлақо мумкин эмас”¹ лигини шу билан изоҳлаш мумкин.

Муҳаммад Расул Мирзо лирик меросининг ҳам салмоқли қисмини ишқий мавзудаги шеърлар ташкил этади. Уларда шоир висол лаззати, ҳижрон изтироблари, жон ва жонон можаросига кўп бора мурожаат этади.

Маълумки, ишқий мавзуда яратилган шеърларда, асосан, образлар учлиги – ошиқ, маъшуқа ва рақиб образлари акс этган. Шубҳасизки, ошиқ ва маъшуқа образи ғазалда ҳар доим асосий ўрин эгаллайди. Рақиб (ағёр, ғайр) образи ҳам бадий ижодда кўп учрайдиган, ошиқ ва маъшуқа билан ёнма-ён келадиган қадимий образлардан. Аслида, рақиб шахси номаълум, ноаниқ образ, аммо унинг хатти-ҳаракати ва амали маълум. Бинобарин, шоир ағёрдан сўз очганда, фалакнинг золимлигидан, тақдирнинг кажрафторлигидан шикоят этади:

Шод этиб субҳу масо ағёр элин васли аро,

Йиғлатиб ҳажри аро айлар манинг бағримни хун. [28^b хошия]

Мирзо лирикасида ишқий мавзунинг уч асосий мотиви – маъшуқа сиймоси, ошиқнинг кечинмаси ва ҳижрон изтироби етакчи образ сифатида гавдаланади.

Мажозий ишқ қуйланган шеърятда маъшуқа марказий образ. У нозик хилқат, гўзал яратик. Унинг тасвири учун ижодкорлар ноёб бадий топилмалар, бетакрор таърифу ташбеҳлар қўллашга ҳаракат қилганлар. Сўзда унинг сувратини оҳорли тасвирлар билан беаганлар. Мирзо ғазалиётида ҳам ёр тасвирининг самимий, равон мазмундаги содда услубини кўрамиз:

Гул эмасдур сарвинозимнинг юзининг норича,

Накҳат ичра сунбул эрмас зулфининг бир торича. [31^a хошия]

¹ Воҳидов Р. Алишер Навоий ва илоҳиёт. – Бухоро, 1996. – Б. 142.

Ошиқ севгилисининг борлиғини шунчалик кадрлайдики, ҳеч бир гулнинг гўзаллиги ёр юзининг қизиллиги қадар мафтункор эмас. Муаттарликда ўзига ошуфта қилувчи сунбул ҳам ёр зулфининг бир тори қадар хушбўй эмас.

Ҳеч бир дилбар жамоли офтоби шуъласи

Айламас кўзларни равшан партави дийдорича. [31^a хошия]

Ёр жамолининг нури ошиқнинг кўзларини равшан қилади. Ўзга дилбар ҳар не қадар гўзал бўлса ҳам бунга қодир эмас. Ҳатто уларнинг чиройи гул сифат бўлганда ҳам ошиқ учун ўз севгилисининг йўлида битган тикан қадар севимли эмас:

Дилраболар гул масаллик орази марғуб эмас

Кўзларимға ул пари йўлида бутгон хорича.

Шоир ёр тасвирида “норича”, “торича”, “дийдорича”, “хорича”, “гуфторича”, “микдорича” каби халқона сўзларни қофия сифатида танлар экан, бу ғазалнинг содда ва равон услубини таъминлайди.

Маъшуқа жамолининг тасвирида ёруғлик тимсолларининг қўлланиши кўҳна ташбеҳ. Бундан ҳар бир ижодкор ўзига хос восита сифатида фойдаланган. Мирзо ижодида ҳам бунинг ажойиб намуналарига гувоҳ бўламиз. Маъшуқа портрети чизилган қуйидаги ғазалнинг матлаъсида тонготар вақти ва унинг жозибали манзараси тасвирланган:

Гар оразинг хуршидини қилсанг намоён, эй пари,

Юз ажз ила бошин кўяр йўлингға меҳри ховари. [32^b хошия]

Ёрнинг қуёш мисол жамоли шу қадар мунавварки, унинг намоён бўлиши тонг қуёшининг ҳолини ҳам забун қилади. Ва у юз ожизлик билан маъшуқанинг йўлига бошини қўйишга мажбур. Шундан сўнг шоир тонгги гўзалликдан тун тасвирига кўчади:

Ойланғуси бошинг уза ҳар кеча гўёким эрур,

Шамъи жамолингға ики парвона Моҳу Муштари.

Ёруғликнинг икки тимсоли – Моҳ билан Муштарий ҳар кеча жамолинг шамъига парвона каби тинмай айланади. Парвонанинг қисмати эса аён. У ўтга шундай шиддат ва ихлос билан талпинадики, оқибат ўзини ҳалок қилади.

Маълумки, мумтоз шеърятда ёр жамолини васф этиш ўзига хос анъана. Маъшуканинг соч, зулф, юз, хол, қош, кўз, киприк, лаб, тиш каби аъзолари ҳар бир ижодкор ишқий лирикасида тасвир объекти бўлиб хизмат қилган. Мирзонинг ўнлаб ғазалларида бу тасвирларнинг латиф намуналари учрайди. Қуйида улардан бирини тўлалигича келтиришни лозим топдик.

“Келур” радифли ғазаллар одатда, ёр висолига етишга яқин турган ошиқ тилидан баён қилинади.

Хуршид юз, жаллод кўз, ёри гуландомим келур,
Нозик бадан, рангин суҳан, шоҳи неку номинг келур.
Майгун лабу ширин сўзу занжир зулфу меҳр юз,
Ханжар мижа, кофир кўзу бемеҳр худкоминг келур.
Хуро нишону маҳжабин, барнову чобук нозанин,
Ғоратгириисломи дин зулфин қилиб доминг келур.
Қотил кўзу меҳробқош, зебо қаду фарзонаваш,
Лоларух ораз куёш айларга икроминг келур.
Мушкин сочу гул пийраҳан, оҳу нигоҳу сийм тан,
Зийнат фазои анжуман бир нозик андоминг келур.
Хандон лабу олий гуҳар ширин дудоқу лаб шакар,
Дурдона тиш кони ҳунар бермак учун коминг келур.
Фикр этма, Мирзо, кўб ётиб, андуҳи фурқатга ботиб,
Ҳажр оқшоми субҳи отиб, ёруб қаро шоминг келур. [12^a-12^b]

Ошиқнинг завқ-шавқи, висол лаззатига бўлган умиди иштиёқи акс этади. Хоразм адабий муҳитининг забардаст вакиллари Огаҳий, Мунис, Комил Хоразмий қаторида ўнлаб ижодкорлари лирик меросида ушбу радифда

яратилган ғазалларга дуч келамиз². Бизнингча, уларнинг катта қисми Феруз ғазалига пайрав сифатида вужудга келган. Ҳатто айрим ижодкорларда “Келур” радифли бир нечта ғазаллар борлиги кузатилади. Хусусан, Хаёлийда тўққизта, Оқилда бешта шундай ғазал бор³. Албатта, бу пайрав ғазалларнинг барчасини бадий жиҳатдан мукамал деб даъво қилиш ўринли бўлмас. Бироқ юқорида кўрилган Мирзо ғазали маъшуқа портрети тасвирида гўзал ташбеҳларнинг қўлланиши ўзига хослиги билан ажралиб туради. Ишқий ғазалларда маъшуқа тасвири билан ошиқ ҳолати бир-бирини тақозо қилади. Бунда ошиқ баъзан жафокаш, ғамзада сифатида тасвирланса, баъзида висолдан хушнуд, ишқдан муроди ҳосил образ сифатида гавдаланади. “Мирзо лирикасида ҳам ошиқларнинг ўз севгисига ета олмасдан қилган ҳасратлари, афсус ва надоматлари мотивлари устун қўйилган”⁴. Аввало, ҳижрон мотиви ҳақида. Ҳижрон ва висол ошиқ образи билан ёнма-ён қўлланадиган образ. Висолдан айро тушиш ошиқнинг сабру оромини олиб, чекаётган озорининг сабабкори:

Не янглиғ сабр этай ман зор ул дилдордин айру,

Чекарман юз туман озор хуш гуфтордин айру. [29^a]

Шу боис ҳижрондаги ошиқ батамом умидсиз, қайғуга ботган:

Дилдор захри ҳажридин билкулл эрурман коми талх,

Ҳам айши даврондур ҳаром, ҳам ишрат айёми талх. [9^b]

Бироқ бу изтироблар ҳам унинг учун лаззатли. Бутун борлиғи билан интилганининг озорини ҳам хушнудлик билан қабул қилишга ҳозир.

Ёрдин еткан жафо айши фаровондин лазиз,

Ҳар наким бордур лазиз, улдур манга ондин лазиз. [11^b]

² Қаранг: Огаҳий. Девон. Асарлар. 6 жилдлик. 1 жилд. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1971. –Б.187; Феруз. Элга шоҳу ишққа қул. Девон. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1994. -Б.36; Комил. Девон.– Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1975. – Б.63.

³ Девони Хаёлий. ЎЗР ФА ШИ. Қўлёзма, инв. № 6676(165^b-169^b варақлар); Девони Оқил. ЎЗР ФА ШИ. Қўлёзма, инв. № 950(18^b-19^a, 19^b-20^a, 22^b варақлар).

⁴Давлетов Б. Мирзо. // Ўзбек тили ва адабиёти. 1962 йил, 4-сон. – Б. 60.

Бу эса унга озгина бўлса-да, умид бахш этади. У тонг сахарда сабо орқали ёрга ўз ҳолидан хабар етказмоқчи. “Боди сабо” Шарқ шеърлятида деярли барча ижодкорда учрайди. Сабо – тонгги майин шабада. Шеърлятда поклик, мусаффолик тимсоли. Ошиқнинг ҳамрози сифатида рақиб образига қарама-қарши туради. Ҳижрон азобида қийналган ошиқ боди сабонинг ўз маҳбубасига мужда етказишига умидвор:

Эй сабо, қил кўнглим андуҳини жононимға арз,

Йўқки бу бемор ҳасбим ҳолин эт жонимға арз. [18^б]

Ғазал матлаъи Навоий “Эй сабо, ҳолим бориб сарви хиромонимға айт” мисраси билан бошланувчи ғазалини ёдга солади. Диққат қилинса, Мирзонинг ўз салафида таъсирлангани яққол намоён бўлади. Қолаверса, шоир сабога арз қилар экан, бадиий ниятининг рўёби учун ғазалнинг моҳиятига мос радифни қўллай олган.

Умуман, Мирзо шеърлятида ишқ мавзуси аксарият ҳолда дунёвийлик характериға эга бўлиб, у шоир шахсий кечинмалари ва руҳиятининг тиник тасвири ифодаланишида самарали ўрин тутади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Огаҳий. Девон. Асарлар. 6 жилдлик. 1 жилд. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1971. –Б.392;
2. Комил. Девон.– Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1975. – Б.224.
3. Девони Хаёлий. ЎЗР ФА ШИ. Қўлёзма, инв. № 6676(165^б-169^б варақлар);
4. Девони Оқил. ЎЗР ФА ШИ. Қўлёзма, инв. № 950(18^б-19^а, 19^б-20^а, 22^б варақлар).
5. Давлетов Б. Мирзо. // Ўзбек тили ва адабиёти. 1962 йил, 4-сон. – Б. 60.